

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU IDEOLOĢIJA UN TĀS ATTĪSTĪBA 1917.–1920. GADĀ. PARTIJU SPEKTRS

Uldis Krēsliņš

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, pētnieks.
Pētnieciskā tēma: Latviešu pilsoniskās partijas no 1917. līdz 1934. gadam.
E-pasts: ul.kreslins@sveiks.lv

Rakstā ir analizēta latviešu pilsonisko (nesociālistisko) partiju ideoloģija un tās attīstība laikā no partiju dibināšanas 1917. gadā līdz 1920. gada 1. maijam, kad darbu sāka pirmais vēlētais Latvijas valsts politiskās pārstāvniecības institūts Satversmes sapulce. Raksta mērķis ir noskaidrot tos idejiskos principus, ko pilsoniskās partijas izmantoja kā savas identitātes orientierus un reizē kā kritērijus, kas partijas pozicionēja to savstarpējās attiecībās, veidojot noteiktu partiju spektru. Kā liecināja gan pašu partiju izpratne, gan tālaika preses apskatos izteiktie spriedumi, kā galvenais un noteicošais kritērijs latviešu pilsonisko partiju pozicionēšanai tika izvirzīts partiju sociālo programmu saturs un partiju uzskatos apzīmētā sociālo grupu interešu pārstāvniecība.

Atslēgas vārdi: pilsoniskās (nesociālistiskās) partijas, ideoloģija, partiju spektrs.

IEVADS

Politisko partiju teorētiskās nostādnes ir nozīmīgs to pastāvēšanas un darbības izpratnes aspekts, kas vienlaikus raksturo gan partiju mērķus un centienus, gan pastarpināti, vērtējot vēlēšanu rezultātus, ļauj spriest arī par sabiedrības politiskajiem noskaņojumiem un interesēm. Tieši ideoloģija bija galvenais latviešu pilsonisko partiju īpatnības un reizē arī to kopības kritērijs, kas, no vienas puses, katru partiju nostādot noteiktā pozīcijā un definējot katras partijas stāvokli pret citu partiju pozīcijām, no otras puses, nosprauda tās principiālās vērtību robežas, kuru ietvaros dažādu pilsonisko partiju uzskati tomēr palika vienoti un kopumā formulēja un veidoja to politisko uzskatu sistēmu, ko var apzīmēt kā *pilsonisko ideoloģiju*. Raksta mērķis ir, turpinot darbu pie tēmas par latviešu pilsonisko partiju darbību un lomu Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē,¹ noskaidrot ideoloģiskos principus, ar kuriem partijas sevi pozicionēja attiecībā pret citām

pilsoniskajām partijām, un, sekojot tam, formulēt partiju izkārtojumu vienotā partiju spektrā un izsekot tā attīstību no partiju dibināšanas līdz pirmā vēlēta pārstāvniecības institūta – Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gada 1. maijā.

Latviešu pilsonisko partiju darbībai no 1917. līdz 1920. gadam ir veltīti vairāki vēstures pētījumi, un tajos raksturota arī partiju ideoloģija, tomēr šie pētījumi neaplūko partiju uzskatus to attīstībā, un tāpēc tajos ir divi ierobežojumi: daļa šo pētījumu autoru analizē partiju ideoloģiskās nostādes tikai šaurā laikmeta griezumā,² savukārt citi, raksturojot partiju attīstību plašākā laika posmā, maz uzmanības pievērš partiju pirmajām uzskatu deklarācijām un neformulē skaidrus un noteiktus šo partiju pozīciju salīdzinājuma un savstarpējā izkārtojuma kritērijus.³

Šajā rakstā, izvirzot par mērķi noskaidrot partiju spektra izkārtojumu 1917. gadā un tā attīstību līdz Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gadā, galvenā uzmanība pievērsta nevis detalizētai katras partijas uzskatu analīzei, bet tieši šo uzskatu salīdzinājumam, un vislabāk to varēja izdarīt brīžos, kad vienlaikus izskanēja visu vai vairuma partiju uzskatu deklarācijas. Tāpēc šajā gadījumā uzmanība ir koncentrēta uz partiju dibināšanas pieteikumiem 1917. gadā un uz partiju priekšvēlēšanu deklarācijām 1917. gada augustā un 1920. gada aprīlī. Bez tam rakstā ir analizēti tikai to partiju uzskati, kas uzstājās kā reāli politisko procesu dalībnieki, atstājot neievērotas tās partijas un politiskās apvienības, kas nepiedalījās praktiskajos politikas procesos vai kuru ietekme uz politiskajiem procesiem bija niecīga.

Laika posmā no partiju dibināšanas 1917. gada martā–maijā līdz Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gada 1. maijā latviešu pilsonisko partiju teorētisko uzskatu attīstībā var izcelt trīs nosacītus posmus, un atbilstoši tiem ir arī veidota izklāsta struktūra.

Pirmais posms aptvēra laiku no partiju dibināšanas līdz 1917. gada augustā notikušajām Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes vēlēšanām, kad ideoloģijai latviešu pilsonisko partiju pastāvēšanā bija īpaši liela nozīme. Šo ideoloģijas nozīmi noteica pats partiju veidošanās process. Konkrētajos 1917. gada apstākļos, kad pilsonisko partiju dibināšanas ierosme sekoja kā atbilde uz Februāra revolūcijas pasludinātajām politiskajām brīvībām, vairums jaundibināto partiju sevi pieteica kā steigā veidotas apvienības bez skaidriem savas pastāvēšanas un darbības motīviem. Bez šīs skaidrās izpratnes par savu vietu un uzdevumiem sabiedriski politiskajos procesos pilsoniskās partijas līdz pat pirmajām – Rīgas domes un Vidzemes zemes padomes – vēlēšanām 1917. gada augustā ieņēma ļoti inertu pozīciju un atšķirībā gan no aktīvās Rīgas Sabiedrisko organizāciju padomes, gan sociālistiskajām partijām uzstājās nevis kā procesu virzītāji, bet tikai kā to vērotāji. Tāpēc savas nostājas formulēšana kļuva par latviešu

pilsonisko partiju pirmo centienu galveno un praktiski arī vienīgo saturu. Vēl vairāk šo idejiskā aspekta dominanti pastiprināja latviešu sabiedriskajai dzīvei vispār raksturīgā izcilā preses un rakstītā vārda nozīme, kas rakstniekus un publicistus sabiedrības acīs padarīja par tās interešu un gribas izteicējiem. Tā nebija nejaušība, ka pirmo 1917. gada martā dibināto latviešu pilsonisko partiju rašanās bija cieši saistīta ar laikrakstiem un starp šo partiju redzamākajām personām bija tik daudz literātu. Sevišķi izteiksmīgs piemērs bija Maskavā dibinātā Latviešu nacionāldemokrātiskā partija, starp kuras dibinātājiem, kas pulcējās ap turpat Maskavā iznākošo laikrakstu “Dzimtenes Atbalss”, bija rakstnieki Linards Laicens, Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe un publicisti Jānis Lapiņš un Ernests Blanks. Šaurāku literātu sastāvu pulcēja Rīgā dibinātā Latviešu radikāldemokrātiskā partija (pazīstamākie tajā bija redaktora Ermaņa Pīpiņa un rakstnieka Friča Bārdas vārdi), tomēr tās rašanās saikne ar laikraksta “Jaunais Vārds” aprindām bija tik cieša, ka daži apskatnieki, rakstot par partijas uzskatiem un parādīšanos, runāja nevis par partijas dibinātu oficiozu, bet laikraksta dibinātu partiju.⁴ Šajā laikā – no partiju dibināšanas līdz 1917. gada augustā notikušajām vēlēšanām – arī izskanēja izvērstākās partiju nostādņu programmatiskās deklarācijas.

Tūlīt pēc Vidzemes zemes padomes vēlēšanām līdz ar vācu uzbrukuma Rīgas frontē atjaunošanos 1917. gada 19. augustā un vācu karaspēka Rīgas ieņemšanu 21. augustā latviešu pilsonisko partiju darbība strauji sašaurinājās, un līdz pat Tautas padomes dibināšanai 1918. gada novembrī partiju teorētisko principu attīstību atspoguļoja tikai atsevišķas politiskas deklarācijas, kas izskanēja 1917. gada 16.–17. novembrī Valkā dibinātās Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbā. Plašākas partiju deklarācijas tika nolasītas 1918. gada 18. novembra valsts proklamēšanas aktā, taču līdz ar jauno situāciju, priekšplānā izvirzoties jau konkrētiem politiskiem un vēlāk arī saimnieciskiem un sociāliem jautājumiem, idejiskais aspekts pilsonisko partiju darbībā zaudēja savu sākotnējo nozīmi, dodot vietu praktiskām un katrā konkrētā gadījumā īpatnējām interesēm.

Partiju ideoloģisko nostādņu loma atkal aktualizējās 1920. gada sākumā, tuvojoties Satversmes sapulces vēlēšanām. Šajā laikā latviešu pilsonisko aprindu uzskatos jaunu skatījumu ienesa bijušo kareivju un Pirmā pasaules kara bēgļu atgriešanās dzimtenē. Padomju Krievijas realitāti iepazīnušo bijušo bēgļu un kareivju uzskatus raksturoja spēcīgi izteikti antikomunistiski un nacionāli noskaņojumi. Nesaskatot savu politisko uzskatu pārstāvniecību līdzšinējo partiju ietvaros, viņi dibināja jaunas politiskas organizācijas. Bez tam līdz ar bēgļu atgriešanos un saimnieciskās dzīves attīstību pieauga sabiedrības interešu daudzveidība, kas arī meklēja un prasīja savu politisko pārstāvniecību. Šis pārmaiņas sabiedrībā 20. gadu pirmajā pusē atsaucās

latviešu pilsonības politisko spēku noietnē, liekot parādīties noteikti konservatīvai uzskatu strāvai un noformēties latviešu pilsonisko partiju labējam spārnam.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU TEORĒTISKĀS
NOSTĀDNES 1917. GADA MARTĀ–MAIJĀ. PARTIJU
VĒLĒŠANU PROGRAMMAS 1917. GADA AUGUSTĀ

Pirmās latviešu pilsonisko partiju teorētisko uzskatu deklarācijas 1917. gadā pelna īpašu ievēriību, jo tās vēl neaizpildītajā politisko spēku spektrā katru partiju nostādīja noteiktā vietā attiecībā pret citām partijām un politiskajām organizācijām. Visas vēlākās partiju deklarācijas un programmas tikai turpināja, izvērta un attīstīja šo pirmo deklarāciju nostādnes, bet tās vairs nevarēja pārsvītrot vai noliegt pirmajās teorētisko uzskatu deklarācijās izteiktos partiju pamatprincipus.

1917. gadā plašākas partiju teorētisko nostādņu deklarācijas izskanēja divreiz. Pirmoreiz tās parādījās reizē ar partiju dibināšanas pieteikumiem. Otrreiz tas notika saistībā ar 1917. gada augusta vēlēšanām, kad partijas, kas gatavojās piedalīties Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes vēlēšanās, uzstājās ar vēlēšanu programmām. Pēdējā gadījumā partiju nostādnēm bija šaurāks raksturs, vairāk koncentrējoties uz konkrētiem pilsētas komunālpolitikas un Vidzemes vietējiem apstākļiem.

Latviešu pilsonisko partiju teorētiskās nostādnes 1917. gada martā–maijā. Tas, kas raksturoja pirmos latviešu pilsonisko partiju teorētisko principu pieteikumus, bija to koncentrētais, īsos formulējumos izteiktais un vienlaikus ļoti vispārīgais saturs.⁵ Revolucionārajā gaisotnē partijas nevairījās izvirzīt tālejošus mērķus bez plašākiem paskaidrojumiem par to sasniegšanas iespējām un praktiskajiem ceļiem. Bez politiskās atbildības sloga šie partiju pieteikumi bija ne vairāk kā teorētiskas konstrukcijas, kuru attiecības ar politisko realitāti bija visai nosacītas, tāpēc analizēt tās kā izsvērtas un praktiskas rīcības programmas nozīmētu pārvērtēt to nozīmi. Tomēr, tā kā šis pirmo teorētisko uzskatu deklarativisms bija raksturīgs visām latviešu pilsoniskajām partijām, tas netraucē salīdzināt partiju nostādnes un noskaidrot to pozīcijas. Partiju pirmajos centieni pieteikumos 1917. gada martā–maijā pietiekami skaidri izcēlās trīs svarīgākie jautājumi, atspoguļojot arī laikmeta un sabiedrības politiskās aktualitātes.

Pirmkārt, tās bija nostādnes, ko vienoja spriedumi par Latvijas statusu, tiesībām un pilnvarām jaunajā Krievijā un Latvijas vietējo pārvaldi. Kā centrālais jautājums te izvirzījās jaunās Krievijas politiskā iekārta. Lai gan partiju deklarāciju īsajos formulējumos šī jautājuma konteksts palika neskaidrs, tas tika plaši iztirzāts pilsoniskās preses

spriedumos, kur tas parādījās kā dilemma starp demokrātisku vai federatīvu Krieviju.⁶ Demokrātiska Krievija, par kādu uzstājās gandrīz visas lielās partijas Krievijā, mazajām nevaldošajām tautām vispirms nozīmēja vienotu un centralizētu valsti, un tikai demokrātiska Krievija, kāda apskatnieka vārdiem, būtu “vispārējs cementa pārlējums pār visu citu atsevišķo tautu centieniem”, kamēr federatīva republika uz demokrātiskiem pamatiem, par kuru iestājās vairums Krievijas mazo tautu, nozīmētu katras atsevišķas tautas iespēju veidot savu dzīvi.⁷ Vadoties no šādas izpratnes, gandrīz visas latviešu pilsoniskās partijas iestājās par autonomu Latviju federatīvas Krievijas sastāvā. Izņēmums bija Tautas partija, kas paziņoja, ka pret Krievijas nākošo valsts satversmi pagaidām neieņem nekādu stāvokli, taču noteikti uzstājas pret latviešu norobežošanu no Krievijas un atzīst centrālvaras pilnvaras, kādas prasa kopējās valsts intereses.

Izvirzot Latvijas autonomijas prasību, partiju nostādnes bija vienprātīgas arī par nākamo Latvijas vietējo pārvaldi, paredzot, ka to noteiks Latvijas Satversmes sapulce un augstākā vara tajā piedēres saeimai. Tik tālu partiju principiālā nostāja bija skaidra. Tomēr jautājumā par Latvijas attiecībām federatīvās valsts līmenī partiju nostādnes atšķīrās: piemēram, republikāņi un Zemnieku savienība atzina Latvijas pārstāvniecību federatīvās valsts kopējā pārvaldē un paredzēja Latvijas kopīgu ar Krievijas centrālo varu diplomātiju un naudas sistēmu, bet nacionāldemokrātu deklarācijā šis federatīvo attiecību jautājums netika pieminēts. Starp citām partiju nostādnēm preses apskatnieki lielāko atšķirību atrada jautājumā par tautas miliciju: kamēr pārējās partijas paredzēja tautas milicijas veidošanu pēc teritoriālā principa, Latviešu demokrātiskās partijas deklarācija šādu prasību neizvirzīja.⁸

Otrkārt, tās bija nostādnes, kas formulēja partiju nostāju Latvijas un sevišķi latviešu sabiedrībai svarīgajā agrārjautājumā.⁹ Šis jautājums partijām lika izšķirties starp divām vērtību pieejām, atzīstot par prioritāti vai nu likumību un privātīpašuma neaizskaramību, vai kā noteicošās pieņemt sabiedrības (un šajā gadījumā īpaši latviešu sabiedrības) vairākuma intereses. Pirmo pieeju izvēlējās Tautas partija, kas noteikti deklarēja privātīpašuma neaizskaramību un mazgruntniecības un sīkgruntniecības attīstībai paredzēja tikai sistemātisku un pakāpenisku atbalstu pārejai uz privātīpašumu. Tuvu šai pozīcijai bija arī radikāldemokrāti, paredzot zemes atstāšanu to līdzšinējiem īpašniekiem bez atsavināšanas. Pretēju pieeju izvēlējās nacionāldemokrāti, prasot valsts un muižu zemju piespiedu atsavināšanu par labu bezzemniekiem, nosakot saimniecību maksimālo lielumu. Starp abām šīm galējām pieejām viduspozīciju iezīmēja republikāņu un Zemnieku savienības nostādnes. Republikāņu programma zemes konfiskāciju attiecināja tikai uz apanāžas un klosteru zemēm, bet muižu

un baznīcu zemes paredzēja atsavināt pret atlīdzību līdz Latvijas saeimas noteiktam lielumam. Konfiscētās un atsavinātās zemes, pēc republikāņu atzinuma, bija pārdodamas bezzemniekiem, ar priekšroku kara dalībniekiem. Līdzīgu nostāju ieņēma arī Zemnieku savienība, paredzot veidojamajā zemes fondā līdzās citām konfiskācijas ceļā iekļaut arī majorāta muižas un muižas, kuru īpašnieki tās nav ieguvuši pirkšanas ceļā, bet pārējo privāto muižu sašaurināšanu zemes fonda vajadzībām atstājot nākamās saeimas izšķiršanai, kā vienu no iespējamajiem līdzekļiem paredzot progresīvu zemes īpašuma nodokli.

Visbeidzot, *treškārt*, tās bija nostādnes, kas formulēja personas brīvības un sociālās tiesības. Šīs nostādnes veidoja partiju programmu visizvērstāko daļu, kas pēcrevolūcijas laikmeta gaisotnē vairāk atgādināja propagandas sacensības. Izņēmums bija Tautas partija, kas, saglabājot un uzsverot konservatīvas vērtības, arī personas brīvību jautājumā demonstrēja mērenu nostāju. Pašvaldībā Tautas partija paredzēja plašākas tiesības tiem, kas pašvaldībai maksā nodokļus, un pretstatā citu partiju nostādnēm uzstājās arī par reliģisko vērtību saglabāšanu sabiedrībā un ticības audzināšanu skolā. Pārējo partiju nostādnēs šajā sadaļā bija visai tālejošas prasības, paredzot reformēt skolu un tiesu sistēmu, šķirt baznīcu no valsts, atcelt pasu sistēmu, noteikt vēlēšanu tiesības no 20 gadiem u.c. Sociālajā likumdošanā partijas prasīja noteikt maksimālo darbalaiku, minimālo algu, sociālās apdrošināšanas garantijas; dažu partiju nostādnēs bija izcelti īpaši akcenti, piemēram, republikāņi paredzēja progresīvo nodokļu sistēmu, bet Zemnieku savienība – bezmaksas izglītību. Lielākā atšķirība, ko atzīmēja apskatnieki, bija jautājumā, vai atsevišķas sociālo tiesību normas bija atrunātas jau partiju deklarācijās (piemēram, astoņu stundu darbadiena radikāldemokrātiem) vai to izšķiršana tika atstāta turpmākai likumdošanai (kā to paredzēja, piemēram, nacionāldemokrāti).

Izvērtējot latviešu pilsonisko partiju pirmos teorētisko uzskatu pieņemumus 1917. gada martā–maijā kopumā, vēlreiz jāatceras, ka tās bija tikai vispārējas principu deklarācijas un to autori nebija reālas varas partijas, bet uzstājās vienīgi politisko noskaņojumu izteicēju lomā, kas vispirms vadījās no centieniem iekarot sabiedrības simpātijas. Šīs reālās politiskās atbildības trūkums izskaidroja partiju nostādņu brīžiem pārspīlētās sociālās prasības.

Latviešu pilsonisko partiju spektrs. Līdz ar partiju dibināšanas pieņemumiem un pirmajām deklarācijām sāka noskaidroties arī to savstarpējo attiecību un uzskatu salīdzinošs izkārtojums. Pirmais latviešu pilsonisko partiju spektra uzmetums parādījās jau 1917. gada marta beigās, tas ir, vēl pirms visu partiju oficiālas noformēšanās, kad radikāldemokrātu partijas oficiozs “Jaunais Vārds” publicēja provizorisku skatījumu uz iespējamo latviešu partiju spektru.¹⁰ Paredzot latviešu

pilsonībai trīs – četru partiju izveidošanos, to pārstāvēto aprindu un uzskatu spektrā tika nodalītas trīs strāvas. Pirmo veidotu “pilsonības radikālākā daļa”, kas apzīmētu sociāldemokrātiem tuvāko pilsonības kreiso spārnu un kuras piekritēji būtu galvenokārt pilsētās. Šo pozīciju “Jaunā Vārda” spriedumi nepārprotami rezervēja savai partijai. Otro un trešo strāvu veidotu mēreni un konservatīvi liberālās pilsonības daļa, gan neminot to pārstāvniecībai noteiktas partiju kandidatūras, bet tikai iezīmējot iespējamus pretendētus.

Skaidrāks un argumentēts pilsonisko partiju spektra izkārtojums izkristalizējās 1917. gada aprīlī, kad savus idejiskos principus bija pieteikušas visas sešas jaundibinātās latviešu partijas. Pēc vienprātīga preses apskatnieku un pašu partiju atzinuma, pilsonības kreisajā spārnā vistuvāk sociāldemokrātiem stāvēja *Latviešu radikāldemokrātiskā partija*, kas vienoja “radikālo pilsonisko inteliģenci” un daļu sīkrūpnieku un namsaimnieku. Grūtāk bija nosaukt viņiem tuvāko nākamo pilsonisko partiju. Uz šo vietu tā brīža apskatnieku spriedumos pretendēja divas politiskās apvienības, tomēr, izsverot dažādos aspektus, šajā pozīcijā drīzāk iederējās *Latviešu nacionāldemokrātiskā partija*. Partija apvienoja nacionāli noskaņotās pilsoniskās inteliģences daļu, un tās programmu salīdzinājumā ar radikāldemokrātiem raksturoja tālejošākas prasības agrārajā jautājumā, bet mērenākas sociālās prasības. Viņiem blakus vairāk pa labi stāvēja *Latviešu zemnieku savienība*, kas savās nostādnēs bija visumā līdzīga, tomēr nedaudz mērenāka par nacionāldemokrātiem. Zemnieku savienības pozīciju diktēja tās pārstāvēto un tradicionāli par konservatīvākām uzskatīto latviešu zemniecības aprindu intereses, kurās daudzas pilsētu strādniekiem būtiskas sociālas prasības bija maz aktuālas. Vēl tālāk pa labi stāvēja *Latviešu demokrātiskā partija*, kas bija izteikta Rīgas partija un atklātībā apzīmēja sevi par sīkpilsoņu interešu pārstāvi. Pirmajā brīdī Demokrātiskās partijas atrašanās labējākā pozīcijā nekā Zemnieku savienība varēja likties negaidīta, tomēr 1917. gada sākumā tam bija objektīvs pamats. No vienas puses, Zemnieku savienība, kas uzstājās kā vienīgā lauku partija, šajā laikā centās aptvert visu lauku iedzīvotāju noskaņojumu spektru (Zemnieku savienības pirmajā kongresā izskanēja spriedums, ka savienībai ir jāpievēršas arī bezzemnieku stāvoklim, minot varbūt pārspilētu, bet visumā pamatotu atziņu, ka savienības sastāvā ir ap 50% bezzemnieku¹¹), un tajos pietiekami spēcīgi bija arī revolucionārie noskaņojumi. No otras puses, pašas Demokrātiskās partijas iespējas pilsētā, kur jau pirms tās vairākas partijas bija uzņēmušās kreisi pilsonisko uzskatu pārstāvniecību, izrādījās stipri ierobežotas un lika pozicionēt sevi ar mērenākām nostādnēm, kas, piemēram, agrārajā jautājumā, pēc “Jaunā Vārda” apskatnieka domām, bija labējākas par Zemnieku savienību.¹² No visām sešām 1917. gadā jaundibinātajām latviešu pilsoniskajām partijām visgrūtāk

ir definēt *Latvju neatkarības apvienības* pozīciju, kas, trūkstot šīs partijas programmas vai vismaz tās pamatprincipu izklāstam, palika praktiski nezināma. Tomēr, pieņemot, ka partijas nosaukums vismaz daļēji atspoguļoja tās uzskatus, no politiskās programmas aspekta tās vieta acīmredzot ir pilsonisko partiju labējā spārnā. Ne sociālie, ne demokrātiskie principi šīs apvienības centienos, spriežot pēc nosaukuma, nebija noteicošie. Apzīmējot nosacīto apvienības vietu pa labi no demokrātiem, šajā gadījumā vienīgais arguments ir vēlākā apvienības atīstības gaita, kad 1919. gadā tā pievienojās demokrātiem. Vēl labējāka bija *Latvju republikāņu partija*, kuras pozīcijas galvenais kritērijs bija tās uzsvērtā sociālā orientācija, pārstāvēt pilsētas mantīgās un tātad jau pēc definīcijas nerevolucionārās sociālās sabiedrības grupas. Tiesa, atšķirībā no Demokrātiskās partijas Republikāņu partija savu tobrīd visai nicinošo "latviešu lielburžuāzijas" sociālo simpātiju apzīmējumu pieteica nevis pati, bet saņēma to no pārējo partiju puses. Visbeidzot, tikpat vienprātīgi kā par pilsonības kreiso spārnū bija arī spriedumi par pilsonības galēji labējo spārnū. Šajā pozīcijā nepārprotami stāvēja 1917. gadā darbību atjaunojusī *Latviešu Tautas partija*, kas visās nostādņēs pauda mērenību un aizstāvēja sabiedrības konservatīvās vērtības. Tautas partija bija vienīgā no latviešu pilsonības partijām, kas neuzstādīja Latvijas autonomijas prasību un paredzēja tiesību diferenciāciju pašvaldībās nodokļu maksātāju labā. Šādas nostādnes pēcrevolūcijas gaisotnē izskatījās jau ne tikai konservatīvas, bet pat reakcionāras, tāpēc visas pārējās – gan kreisi, gan labēji orientētās – latviešu pilsoniskās partijas noteikti norobežojās no Tautas partijas un pasvītroti noraidīja jebkādu pozīciju tuvību ar to.

Tāds bija latviešu pilsonisko partiju pirmajās deklarācijās iezīmētais to savstarpējo attiecību un uzskatu izkārtojums, kādu to redzēja pašas partijas un tā brīža preses apskatnieki. Tas, kas šajā 1917. gada partiju spektra izkārtojumā bija izvirzīts kā noteicošais kritērijs, bija **partiju sociālās programmas** un varbūt pat vēl vairāk **partiju sociālais sastāvs un to nostādņēs apzīmētā sociālo grupu pārstāvēniecība**. Konkrētajā situācijā šī izvēle, pieņemot tieši sociālās, nevis, piemēram, politiskās programmas aspektu kā noteicošo kritēriju, bija vēl viens apliecinājums pēcrevolūcijas gaisotnē valdošajam uzskatu kreisumam, turklāt šajā gadījumā tas bija apliecinājums kreisumam arī politiskās teorijas priekšstatos un spriedumos. Ar sociālā principa izvirzīšanu priekšplānā bija izskaidrojama arī zināma nosacītība partiju izkārtojumā, kas, ja par pamatu tiktu ņemti citi partiju programmas punkti, būtu atšķirīgs. No nacionāli politisko prasību aspekta, piemēram, kā vistālāk ejošo parasti izceļ Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas programmu,¹³ tomēr pēc 1917. gada preses vienprātīga atzinuma kreisākā pilsonības partija bija Latviešu radikāldemokrātiskā partija, kas uzstājās ar visradikālāko sociālo programmu. Vēl izteiksmīgāka

bija situācija ar Latvju republikāņu partiju, kas no teorētisko nostādņu aspekta maz atšķīrās no Latviešu zemnieku savienības, tomēr Republikāņu partijas redzamāko personu sastāvs ne tikai citām partijām, bet arī Zemnieku savienībai deva iemeslu to apzīmēt kā pārāk konservatīvu.¹⁴

Partiju vēlēšanu programmas 1917. gada augustā. Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1917. gada 13. augustā latviešu pilsoniskās partijas piedalījās ar četriem sarakstiem. Ar atsevišķu sarakstu vēlēšanās izgāja Frīdriha Veinberga vadītā Latviešu Tautas partija, savienību ar kuru kategoriski noraidīja visas pārējās partijas. Dienu pirms vēlēšanām “Baltijas Vēstnesis” publicēja trīs pārējo latviešu pilsonības sarakstu priekšvēlēšanu deklarācijas, kurās skaidri bija redzami katra saraksta izceltie galvenie akcenti.¹⁵ Latvijas Apvienotās demokrātijas saraksts, kas apvienoja Latviešu demokrātiskās partijas un vairāku pilsētas saimniecisko organizāciju kandidātus, lielāko uzsvāru lika uz ievēlamo domnieku kompetenci un pilsētas praktisko vajadzību pārzināšanu, ar to nepārprotami norādot uz savu sarakstu. Latvju republikāņu partijas deklarācijai bija plašāks raksturs. Tā neuzsvēra konkrēti sava saraksta priekšrocības, bet galveno akcentu lika uz pilsonisko uzskatu pretstatu kreisajām grupām. Republikāņu partija aicināja vēlētājus izdarīt atbildīgu izvēli un atturēties no kreiso demagogu solījumiem un tā vietā stiprināt latviešu intereses un izvēlēties saimnieciskās dzīves lietpratējus. Visdeklaratīvākā izrādījās Latviešu radikālās darba grupas (šajā grupā bija apvienojušies nacionāldemokrāti, radikāldemokrāti un Zemnieku savienība) pozīcija, kas lika uzsvāru uz latviešu tuvināšanās vajadzību pilsētās un laukos un Rīgas domes vēlēšanas uzlūkoja kā pirmo soli uz Rīgas un Vidzemes kopēju pašvaldības darbu. Uz Apvienotās demokrātijas un Republikāņu partijas sarakstu vēlēšanu programmās izvirzīto saimnieciskās lietderības principu fona Radikālās darba grupas deklarācija izcēlās ar politizētu pieeju. Interesanti, ka tikai Radikālās darba grupas deklarācija vērsās atsevišķi pie sievietēm vēlētājām, atzīmējot pirmoreiz sievietēm dotās vēlēšanu tiesības. Iespējams, tas bija vēl viens atgādinājums, ka Radikālās darba grupas sarakstā no 25 kandidātiem divas bija sievietes.

Nedēļu vēlāk notikušajās Vidzemes zemes padomes vēlēšanās izgāja vairs tikai trīs latviešu pilsonības saraksti (no atsevišķa saraksta uzstādīšanas atteicās Latvju republikāņu partija). Sarakstu priekšvēlēšanu deklarācijas visumā saglabāja to iepriekšējo raksturu.¹⁶ Latvijas Apvienotās demokrātijas deklarācija, norādot uz zemes padomei priekšā stāvošiem lieliem uzdevumiem, par aktuālākajiem Vidzemei atzina agrāro un nodokļu jautājumus. Radikālās darba grupas (tās sarakstā bez trim jau pieminētajām partijām šoreiz bija uzņemti arī neatkarīgie kandidāti, piemēram, Arveds Bergs) deklarācija uzsvāru

lika uz vēlēšanās startējošo sarakstu izsvēršanu, pasvītrojot, ka latviešu vēlētājiem izvēle var būt tikai starp abiem liberāli pilsoniskajiem sarakstiem. Zīmīgi, ka šoreiz Radikālās darba grupas deklarācija vairs nevērsās atsevišķi pie sievietēm vēlētājām un tās kandidātu sarakstā sievietes nebija izvirzītas.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES PĒC 1917. GADA AUGUSTA. LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU POLITISKĀ PLATFORMA TAUTAS PADOMES LAIKMETĀ

Tūlīt pēc Rīgas atstāšanas 1917. gada 21. augustā latviešu pilsonisko partiju iespējas paust savus uzskatus strauji sašaurinājās, turklāt ar vācu karaspēka tālāko virzīšanos arvien ierobežotāka kļuva arī tām pieejamā auditorija. Īsu laiku pilsonisko deputātu mazākuma frakcija centās pārstāvēt pilsoniskos uzskatus 29. augustā atklātās Vidzemes zemes padomes darbā, taču kreisā vairākuma ieņemtā bezkompromisu politika šos centienus atstāja praktiski neievērotus, un pēc padomes kreisā vairākuma atklātās nacionālā nihilisma deklarācijas pilsoniskā frakcija 9. oktobrī paziņoja par padomes pamešanu un savu pilnvaru nolikšanu. 1917. gada beigās par pilsonisko uzskatu galveno tribīni kļuva 17. novembrī Valkā nodibinātā Latviešu Pagaidu nacionālā padome, kuras galvenais uzdevums bija formulēt attieksmi pret Latvijas nākotni vācu okupācijas varas un jaunās Padomju Krievijas valdības centienu kontekstā. Tiesa, politiskajām partijām padomes darbā tika ierādīta tikai otršķirīga loma, kas galvenokārt bija izskaidrojams ar to pārstāvēto sabiedrības aprindu ierobežoto raksturu, turklāt padomē nebija pārstāvētas visas latviešu pilsoniskās partijas (padomē bija pārstāvēti no Latviešu zemnieku savienības, Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas, Latviešu demokrātiskās partijas un Latviešu radikāldemokrātiskās partijas), tāpēc no kopējā pilsonisko partiju idejisko centienu aspekta šīs tribīnes nozīme bija visai ierobežota. Tomēr vienā jautājumā partiju līdzdarbība Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē nozīmēja principiālu pavērsienu to nostādnēs: nostājoties uz kopīgi pieņemtās padomes politiskās platformas, padomē pārstāvētās pilsoniskās partijas līdz ar to apliecināja, ka ir gatavas kā vienu no iespējamām Latvijas politiskās nākotnes alternatīvām atbalstīt neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu. Visskaidrāk un arī autoritatīvāk šī nostāja bija formulēta Latviešu zemnieku savienības Mazā kongresa nosūtītajā rakstā Pagaidu nacionālās padomes pirmajai sesijai, kas tika nolasīts sesijas 1917. gada 18. novembra sēdē: "Attiecībā uz deklarāciju par Latviju kongress, atzīdams principā Latvijas valsts ideju un deklarācijas nepieciešamību, neatrod par iespējamu deklarēt Latvijas valsti tik ilgi, kamēr Krievija pastāv kā lielvalsts un kamēr Latvijas likteņa izšķiršana atrodas tiešā atkarībā no Krievijas sabiedrotiem."¹⁷

Latviešu pilsonisko partiju politiskā platforma Tautas padomes laikmetā. Ar Tautas padomes dibināšanu 1918. gada 17. novembrī latviešu pilsonisko partiju spektrā atkal bija atgriezušās visas 1917. gadā dibinātās partijas (izņēmums bija Latviešu Tautas partija, kas palika ārpus Tautas padomes un kuras vieta pilsonisko partiju spektra galēji labējā spārnā palika neaizņemta¹⁸).

Tautas padomes dibināšana latviešu pilsonisko partiju nostādņēs ienesa divas kardinālas pārmaiņas. Pirmkārt, uzņemoties suverēnās varas nesēja lomu, latviešu pilsoniskās partijas pēkšņi no Krievijas mazākumtautības interešu paudējām bija pārvērtušās par pamatnācijas centienu nesējām, un tas neizbēgami prasīja un lika partiju nostādņēs iekļaut jaunu sadaļu – politiku attiecībā ar Latvijas mazākumtautībām. Otrkārt, vienojūšās par Tautas padomes politisko platformu, pilsoniskās partijas par savu politisko centienu mērķi bija izvirzījušas neatkarīgu un patstāvīgu Latvijas valsti – un līdz ar to līdzšinējā partiju programmas politiskā sadaļa zaudēja savu pamatu un nozīmi. Šo pārmaiņu īpaši uzskatāmi demonstrēja 1918. gada beigās atsevišķā brošūrā publicētā Zemnieku savienības programma: isā ievadā atzīmējot notikušās lielās politiskās pārmaiņas, bet turpat norādot, ka partijas programmu nevar grozīt bez partijas kongresa, brošūra bija atkārtots 1917. gadā kongresā pieņemtās programmas izdevums, taču tās ievadā, konstatējot, ka līdz ar Latvijas valsts pasludināšanu “vecās programmas pievestās nodaļas: *Krievijas iekārta* un *Latvijas autonomija* palikušas nevajadzīgas”, jaunais 1918. gada izdevums partijas programmas izklāstu sāka uzreiz ar septīto paragrāfu un nodaļu *Latvijas iekārta*. Minētais Zemnieku savienības piemērs ļoti precīzi raksturoja izveidojušos situāciju, kad ar Latvijas valsts proklamēšanas aktu partiju darbība, to praktiskie centieni bija apsteiguši partiju teorētiskās programmas, un šīs attiecības starp partiju ideoloģiju un praktisko uzstāšanos saglabājās gandrīz visu Tautas padomes pastāvēšanas laiku līdz pat 1919. gada beigām. Piemērojoties strauji mainīgajai situācijai, partiju nostāja šajā laikmetā veidojās kā atbilde uz konkrētām vajadzībām un apstākļiem. Strauji uzsāktajā valsts izbūves darbā partijām nebija ne laika, ne iespēju izstrādāt izvērstu un vienmēr konsekventu uzskatu sistēmu, un partijas arī necentās to formulēt, tāpēc šajā laikā ir neiespējami runāt par skaidri definētiem partiju uzskatiem, bet tikai par noteiktām principiālām vērtībām, kas noteica tos ietvarus, kuros partijas bija gatavas politisko kompromisu meklējumiem.

Partiju apvienošanās. Tautas padomes darbības pēdējā posmā, kas sākās pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada 8. jūlijā un Tautas padomes pastāvīga darba atjaunošanas 13. jūlijā, par būtisku partiju uzskatus raksturojošu apstākli kļuva partiju apvienošanās, kas, atklājot un parādot partiju attieksmi pret savām ideoloģiskajām vērtībām, vienlaikus ienesa arī nozīmīgas pārmaiņas līdzšinējā partiju spektrā.

Pirmās par apvienošanos paziņoja *Latviešu nacionāldemokrātiskā partija* un *Latviešu demokrātiskā partija*, kas 1919. gada 8. augustā vienojās par apvienotas *Latvju demokrātu savienības* dibināšanu. Jaunā politiskā apvienība izskatījās saprotama un dabiska, jo abas to veidojošās partijas sevi vispirms apzīmēja kā demokrātiskas partijas, turklāt gan pēc sastāva, gan nostādnēm tās bija izteiktas pilsētas partijas. Apvienošanās sēdē, izskatot partiju programmas, vienīgā atšķirība tika atrasta agrārajā jautājumā, kur nacionāldemokrāti paredzēja “dažu muižnieku zemju atsavināšanu par mērenu atlīdzību”, bet demokrāti – bez atlīdzības.¹⁹ Pēc ilgākām debatēm šajā jautājumā partijas panāca vienošanos, kurā aiz diplomātiski neskaidrajiem izteicieniem varēja noprast, ka nacionāldemokrāti atsakās no savas nostādnēs agrārajā jautājumā. Lai uzsvērtu abpusēju pretimnākšanu, demokrāti atzina sev par pieņemamu nacionāldemokrātu programmā vairāk uzsvērtu nacionālo elementu. Apvienotās partijas programmas galīgai rediģēšanai tika izvēlēta komisija no Ernesta Blanka (nacionāldemokrāti) un Jāņa Bergsona (demokrāti). Noslēdzot apvienošanās sēdi, tika pasvītrots, ka ar jaunās partijas dibināšanu demokrātisko spēku apvienošana nav beigusies un tā jāturpina, šajā sakarā izsakot pārmēti radikāldemokrātiem, kas bija atteikušies no apvienošanās. 12. augustā jaunās savienības organizatorisku noformēšanos noslēdza ziņa arī par *Latvju neatkarības partijas* pievienošanos tai.²⁰

1919. gada 6. oktobrī latviešu pilsonisko partiju nometni papildināja jauna partija – līdzšinējās revolucionāro sociālistu partijas labējā spārna aprindu dibinātā *Darba savienība*.²¹ Lai gan jaunās partijas dibināšanai bija iecerēts piesaistīt arī Latgales tautas sociālistus un Vidzemē nodibināto Bezzemnieku agrāro savienību, tomēr šī iecere neīstenojās.

Pēdējā savus apvienošanās plānus īstenoja *Latviešu radikāldemokrātiskā partija*. Pirmoreiz šis jautājums partijas dienaskārtībā parādījās 1919. gada septembrī, un apvienošanās nepieciešamība tika pamatota ar biedru nelielo skaitu, spriežot pēc kura, kā atzīmēja viens no partijas biedriem, “mums partijas nemaz nav, ir tik inteliģentu un brīvo profesiju savienība ar labiem nodomiem”.²² Iespējamās apvienības veidošana tika skatīta gan uz labējo pusi – ar Demokrātu savienību, gan uz kreiso pusi – ar jaunveidoto Darba savienību un Bezzemnieku agrāro savienību. Atzīmējot redzamu inteliģences darbinieku un finanšu trūkumu abās pusēs, kā izšķirošais arguments tika izcelts sociālais aspekts, kas radikāldemokrātiem kā bezzemnieku un darba strādnieku partijai lika nosvērties uz kreiso pusi. Pēc ilgāka pārtraukuma 1920. gada janvāra sākumā notikusi radikāldemokrātu un Darba savienības priekšstāvju apspriede atklāja, ka Darba savienības programmā tās svarīgākā un principiālākā agrārā sadaļa kardināli atšķiras no radikāldemokrātu pozīcijas un tās pieņemšana, Ermaņa

Pīpiņa raksturojumā, nozīmētu, ka radikāldemokrāti vismaz uz papīra pārietu no pilsoniskas partijas sociālistiskā. Šī krasā pretruna pastiprināja šaubas par apvienošanās lietderību, jo tad, kā uzsvēra Andrejs Bērziņš, var iznākt “partija ar divām dvēselēm”, kur katra velk uz savu pusi. Uz to Mārtiņš Antons atklāti paziņoja, ka “mums vajaga galvenais viņu nosaukumu”, pēc kā partijas centrālkomitejas vairākums nobalsoja par sarunu turpināšanu, ierosinot sarunās censties panākt Darba savienības radikālo agrārprogrammas nostādņu svītrošanu, tomēr kategoriska atteikuma gadījumā tām piekrist. Galīgais apvienošanās lēmums, neskatoties uz vēl neatrisinātajām nesaskaņām, tika pieņemts 1920. gada 3. februāra partiju centrālkomiteju kopīgā sēdē, kurā piedalījās arī Latgales Tautas sociālistu grupa, dibinot *Latvijas Darba partiju*.²³

Ar šīm organizatoriskajām apvienošanās līdzšinējais latviešu pilsonisko partiju spektrs bija piedzīvojis būtiskas pārmaiņas: apvienošanās latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu smaguma centru bija novirzījusi kreisi centriskās pozīcijās, un tas it kā atvirzīja Latviešu zemnieku savienību un atstāja to pilsonības labējā spārnā, lai gan vienlaikus šo Zemnieku savienības pakāpenisko virzību labējās pozīcijās noteica arī objektīvi nosacījumi, ko veidoja partijas darbs valdības pozīcijā un līdz ar Bezzemnieku agrārās savienības nodibināšanu iezīmējušās pārmaiņas Zemnieku savienības sociālajā programmā.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU PROGRAMMAS SATVERSMES SAPULCES VĒLĒŠANĀS. PĀRKĀRTOJUMI PARTIJU SPEKTRĀ

Satversmes sapulces vēlēšanas 1920. gada aprīlī notika principiāli jaunā situācijā, kad valsts neatkarība un demokrātiskā izvēle jau bija kļuvusi par realitāti, tāpēc priekšplānā izvirzījās daudz konkrētākas saimnieciska, sociāla un arī lokāla rakstura intereses. Šī pieaugošā sabiedrības interešu daudzveidība atspoguļojās arī latviešu pilsonisko spēku nometnē.²⁴ Satversmes sapulces vēlēšanās sevi pieteica vairāki kandidātu saraksti ar šauri īpatnēju interešu pārstāvniecības pretenzijām, un jau tāpēc vien šiem sarakstiem bija grūti cerēt uz plašu vēlētāju atbalstu. Līdzās savādajai *Jēkabmiesta darba partijai* un *Kareivju kandidātu sarakstam*, kas drīzāk bija personu, nevis programmas pieteikums,²⁵ pie šīm apvienībām izrādījās arī *Latviešu sieviešu savienības* kandidātu saraksts, kas visu programmu bija balstījis uz sieviešu interešu aizstāvēšanu, prasot līdztiesību vīriešu un sieviešu politiskajās un pilsoniskajās tiesībās, sieviešu sociālo aizsardzību, dzimumu vienlīdzību laulību un mantošanas kārtībā; viena no īpatnējām savienības priekšvēlēšanu nostādnēm bija nodokļu sistēmas veidošana

pēc bērnu skaita, paredzot, ka cilvēki bez bērniem varētu maksāt lielākus nodokļus.²⁶ Lai gan šis nostādnes bija vērstas uz vēlētāju sieviešu daļu un tāpēc vēlēšanās tām varēja paredzēt noteiktus panākumus, tomēr vēlēšanu rezultāti liecināja, ka 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās tās nebija izjusta aktualitāte. Vēlēšanu rezultātu ziņā no šīm lokālu interešu pārstāvniecības partijām izņēmums bija vairākas Latgales partijas, kas savās nostādnēs ar dažādiem akcentiem balstījās uz trīs principiem: Latgales kulturālās un arī politiskās īpatnības atzīšana (līdz pat autonomijai) un saglabāšana, kristīgās baznīcas vērtību saglabāšana sabiedrības dzīvē un agrārās reformas īstenošana.²⁷ Uzstādot savus sarakstus tikai Latgalē, šīs partijas vēlēšanās guva visai ievērojamu vēlētāju atbalstu.

Līdz ar konkrētu sociāla un lokāla rakstura interešu izvirzīšanos priekšplānā mainījās arī jau agrāk dibināto partiju priekšvēlēšanu nostādnes, atturoties no visaptverošām principu deklarācijām, bet koncentrējoties uz dažiem nozīmīgākajiem jautājumiem.²⁸

Pilsonības kreisajā spārnā sevi pozicionēja *Latvijas Darba partija*, kas uzstājās par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas neatkarību no baznīcas, par “piespiestu” (šodienas terminoloģijā – obligātu) izglītību, par progresīvu tiešo nodokļu sistēmu, par zemes bezmaksas atsavināšanu valsts zemes fondā, par 48 stundu darba nedēļas noteikšanu un sociālo apdrošināšanu.²⁹ Turpat līdzās stāvēja 1918. gada decembrī dibinātā *Bezzemnieku agrārā savienība*, kas savas pozīcijas formulēšanai 1920. gada 7. martā bija sasaukusi pirmo Latvijas bezzemnieku kongresu.³⁰ Uzstājoties par radikālu agrārreformu, kas prasīja visu muižu zemju nacionalizāciju un nekavējošu sadalīšanu divu zirgu lielās saimniecībās, nododot tās bezzemniekiem bez maksas, savienība prasīja arī aktīvu valsts rīcību jauno saimniecību nodrošināšanā ar ēkām un lopiem; īpatnēja savienības programmas nostādne bija prasība par valdības atbalstu mājrupniecības attīstībai laukos.³¹ Attiecībā uz pilsētu strādnieku interesēm savienības nostādnes demonstrēja pilnīgu ignoranci, ar to apliecinot, ka tā sevi pozicionē kā izteikti lauku partija.

Latviešu pilsonisko partiju centrisko pozīciju bija ieņēmusi *Latvju demokrātu savienība*, kas vēl pirms vēlēšanām bija ieguvusi “Jaunāko Ziņu” atbalstu un kuras demokrātiskie pilsonisko brīvību lozungi ļāva to apzīmēt kā “mūsu pilsoņu demokrātisko centru”.³² Jau īsi pēc Satversmes sapulces vēlēšanām apzīmējums “demokrātiskais centrs” kļuva par savienības pozīcijas pieņemtu apzīmējumu, liekot uzsvāru uz pārliecību, ka svarīgi ir nevis solīt tautai neizpildāmo, bet audzināt tajā politisku apziņu.³³

Labēji centrisku pozīciju ieņēma *Latviešu zemnieku savienība*, kas vienīgā savu priekšvēlēšanu programmu balstīja uz visai krasos izteikumos formulētu sevis pretstatīšanu citām partijām.³⁴ Norādot

uz partiju programmām, kurās ir daudzsološas frāzes, Zemnieku savienība tūlīt arī atzīmēja, ka tām nevajag piešķirt lielu nozīmi, jo aiz vārdiem bieži vien slēpjas savtīgi nolūki; tāpēc svarīgi ir zināt aprindas, kas pulcējas partijās. Tiesa, turpat tālāk Zemnieku savienība tomēr atzina noteiktu pamatideju nozīmi partiju darbībā, izceļot vairākas politisko spēku grupas: sociāldemokrāti varētu būt tuvi kopīpašuma piekritējiem, dažādās jaunapvienojušās partijas ir pārlietu nenopietnas laikmeta svarīgajiem uzdevumiem, bet pilsētnieku nesociālistiskās partijas izmantos zemnieku radīto, lai atbalstītu pilsētu rūpniecības un tirdzniecības attīstību. Šajos kritiskajos spriedumos par citu pilsonisko partiju nostāju bija nojaušams Zemnieku savienības aizvainojums par Tautas padomes laiku, kad valsts pastāvēšanas vārdā tā bija izšķīrusies par daudziem kompromisiem un atkāpusies no principiem, kamēr citas partijas arī tolaik bija vairāk domājušas par savu idejisko principu nevainības saglabāšanu. Par savas programmas galveno nostādni Zemnieku savienība izvirzīja agrārās reformas jautājumu, paredzot zemes pārdošanu vai izrentēšanu bezzemniekiem dzimts īpašumā; norēķināšanās par zemes iegādi bija paredzēta bez pirmās iemaksas, caur ilggadēju nomaksu.

Tomēr lielākos pārkārtojumus latviešu pilsonisko spēku nometnē īsi pirms Satversmes sapulces vēlēšanām ienesa bijušo kareivju un Pirmā pasaules kara bēgļu atgriešanās dzimtenē. Tā kā vairākums šo cilvēku bija iepazinis Padomju Krievijas realitāti, viņu uzskatus raksturoja principiāls antikomunisms, kas viņus atšķīra no Latvijas sabiedrībā valdošajiem politiskajiem noskaņojumiem, un spēcīgi nacionāli ideāli, kas pastāvošo latviešu pilsonisko partiju nostādņēs bija aizsegti ar sociālo un demokrātisko vērtību prioritātēm. Nesaskatot savu politisko noskaņojumu un uzskatu pārstāvniecību jau pastāvošo latviešu partiju ietvaros, bijušo bēgļu aprindas 20. gadu sākumā dibināja jaunas politiskas organizācijas, kas pārējo partiju un preses spriedumos jau uzreiz tika pozicionētas kā pilsonības labējā spārna partijas.

Pirmā no jaunajām apvienībām 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās sevi pieteica kā Bezpartejisko pilsoņu kandidātu saraksts ar trešās Pagaidu valdības iekšlietu ministru Arvedu Bergu saraksta priekšgalā (1921. gadā šī politiskā apvienība noformēsies arī organizatoriski kā Bezpartejiskais nacionālais centrs). Satversmes sapulces vēlēšanās Bezpartejisko pilsoņu kandidātu saraksta programmas galvenais uzsvars bija likts uz pamatdomu: mieru un kārtību.³⁵ Šī saraksta uzstāšanās bija zīmīga ar jaunu parādību Latvijas politiskajos procesos – vēlmi sevi pretstatīt līdzšinējo partiju politikai un norobežoties no partejiskuma, ar to netieši norādot uz savu valstisko pieeju un personisko neieinteresētību partiju “veikala” politikā.

Par galēji labēju vienprātīgi tika atzīta 1920. gadā vairāku bijušo latviešu bēgļu mācītāju dibinātā *Kristīgā nacionālā partija*, kas ar savas

teorētiskās platformas “tautības” un “ticības”³⁶ pamatprincipiem atgriezās pie revolūcijas laikmeta aizmestajām, bet daudziem vēl tuvajām un nozīmīgajām ticības vērtībām. Tieši atgriešanās pie tautības un ticības vērtībām citu partiju spriedumos kristīgos nacionālistus nolika galēji labējā spārnā, lai gan vairākas citas partijas nostādes, paredzot, piemēram, obligāto bezmaksas pirmizglītību un progresīvo nodokli, bija tuvākas pilsonības kreisi centriskai pozīcijai, nevis galēji konservatīvas partijas statusam. Šis apstāklis apliecināja, ka 20. gadu sākumā bija mainījies arī latviešu pilsonisko partiju spektra izkārtojuma pamatkritērijs: līdzšinējo vienīgi partiju sociālo programmu un partiju sociālā sastāva pārstāvniecības kritēriju bija nomainījis plašāks idejisko vērtību un nostādņu kopums, kas partiju izkārtojumā vadījās gan no to nacionālās, gan sociālās programmas.

Līdz ar jauno nacionāli orientēto politisko partiju parādīšanos un to pozicionēšanos latviešu pilsonisko partiju labējā spārnā 1920. gadā atkal bija noformējies pilnvērtīgs latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu spektrs.

SECINĀJUMI

Latviešu pilsonisko partiju uzskatu attīstību kopumā var raksturot kā ļoti neviendabīgu procesu. Tā galvenais izskaidrojums meklējams vispārējās politiskās situācijas strauji mainīgajos nosacījumos. Latviešu pilsoniskās partijas bija veidojušās revolucionārās sajūsmas laikmetā, tāpēc to programmās 1917. gadā bija uzņemtas radikālas sociālas prasības, kamēr Latvijas politiskās nākotnes jautājumā tās tobrīd negāja tālāk par autonomiju Krievijas sastāvā. Jau gadu vēlāk šķietami neaizsniedzamais patstāvīgas valsts ideāls ieguva reālas kontūras, un tas acumirkli pārsvītroja līdzšinējo partiju programmu politisko sadaļu. Tautas padomē valsts izbūves darbā sadūrušās ar realitāti, partijas drīz vien bija spiestas meklēt kompromisus un samērot teorētisko uzskatu deklarācijas un praktiskās valsts vajadzības un iespējas, kas lika pārkāpt līdzšinējo idejisko principu šauros ietvarus. Tas sākotnēji uz īsu brīdi it kā lika pieklusināt latviešu pilsonisko partiju kreisās nostādes, tomēr jau 1919. gada vidū līdz ar uzvarām frontē vairums partiju atkal atgriezās pie kreisi centriskām pozīcijām, atstājot pilsonisko partiju labējā spārnā Latviešu zemnieku savienību.

Jaunu pavērsienu pilsonisko partiju uzskatu attīstībā atnesa acīmredzami tuvais Brīvības cīņu noslēgums un kara bēgļu atgriešanās 20. gadu sākumā. Vairāku jaunu partiju dibināšana, kas no vienas puses apliecināja pieaugošo sabiedrības interešu un centienu daudzveidību, tajā pašā laikā lika skaidri saprast, ka līdz ar kara beigām līdzšinējās vispārinātās politiskās nostādes sāk pakāpeniski zaudēt savu vienojošo un noteicošo lomu un sabiedrības diferenciācija arī

tās politiskajai pārstāvniecībai izvirza jaunas daudz specifiskākas un īpatnējas intereses. Šajā pašā laikā reizē ar bijušo bēgļu un kareivju atgriešanos 20. gadu pirmajā pusē latviešu pilsonības politisko spēku nometnē sāka formēties arī partiju labējais spārns, līdz ar kuru beidzot bija noformējies pilnvērtīgs latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu spektrs.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts ir turpinājums autora darbam pie tēmas “Latviešu pilsoniskās partijas, 1917.–1934. gads”. Par latviešu pilsonisko partiju veidošanas plašāk sk.: Uldis Krēslīņš (2005). Latviešu pilsonisko partiju veidošanās un attīstība 1917.–1918. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 46.–62. lpp. Šis raksts ir izstrādāts Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniski pētnieciskā granta Nr. 09.1533 ietvaros.
- ² Andrievs Ezergailis (1991). *Esejas par 1917. gadu*. Rīga, Zinātne, 9.–57. lpp.; Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture 1914–1940: Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 148.–158. lpp.
- ³ Imants Mednis (1990). Latvijas neproletāriskās partijas (1920–1934). No: *Prestatu cīņā. Latvija 1917–1950.: Krājums*. Rīga: Avots, 123.–158. lpp.; Osvalds Freivalds (1961). *Latviešu politiskās partijas 60 gadus*. Kopenhāgena: Imanta, 76.–82. lpp.; Vincent E. McHale (1986). The party systems of the Baltic States: A comparative European perspective. *Journal of Baltic Studies*, 4, pp. 295–312; V. Stanley Vardys (1979). Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The stage and the actors. *Journal of Baltic Studies*, 4, pp. 320–336.
- ⁴ Latviešu politiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 12.04.1917.
- ⁵ Latviešu pilsonisko partiju pirmās uzskatu deklarācijas sk.: Latviešu Nacionāldemokrātiskā Partija. *Baltijas Vēstnesis*, 13.04.1917.; Latvijas radikāldemokrātiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 30.03.1917.; Latvju Republikāņu Partijas Pagaidu Izpildu komiteja. Latvju Republikāņu Partijas uzsaukums. *Dzimtenes Vēstnesis*, 06.05., 08.05.1917.; Latviešu Zemnieku Savienība. *Baltijas Vēstnesis*, 05.05.1917.; Latviešu tautas partijas priekšniecība. Latviešu tautas partijas reorganizēšanās. *Baltijas Vēstnesis*, 16.05.1917. Latvju neatkarības apvienība 1917. gadā ar savu uzskatu deklarāciju presē neuzstājās.
- ⁶ Sk., piemēram: Styx. Krievijas federācija. *Dzimtenes Vēstnesis*, 26.05.1917.; Valdība un Krievijas nevaldošās tautas. *Baltijas Vēstnesis*, 13.07.1917.
- ⁷ K[ristsaps] Bahmanis. Krievu tieksmes pēc demokrātiskās republikas. *Baltijas Vēstnesis*, 14.07.1917.
- ⁸ Latviešu politiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 13.04.1917.
- ⁹ Partiju agrārprogrammu salīdzinājums sk. arī: Mūsu politisko partiju agrārprogrammas. *Jaunais Vārds*, 06.05.1917.
- ¹⁰ Latviešu politiskās partijas. *Jaunais Vārds*, 26.03.1917.
- ¹¹ Ezergailis. *Esejas par 1917. gadu*, 101. lpp.
- ¹² Mūsu politisko partiju agrārprogrammas. *Jaunais Vārds*, 06.05.1917.
- ¹³ Uldis Ģermanis (1993). *Ceļā uz Latviju: Raksti par mūsu vēsturi*. Rīga: Memento, 31. lpp.; Šilde. *Latvijas vēsture 1914–1940*, 150. lpp. Minētais

spriedums gan prasa kritisku pieeju. Vispirms nav pamata pārspilēt nacionāldemokrātu uzskatu tālejošo saturu. Tiesa, viņu programma gāja vistālāk patstāvīgas Latvijas skolu, tiesu un finanšu sistēmas prasībās, tomēr aiz šīm prasībām programmā nestāvēja praktisks segums, piemēram, palika neskaidrs, vai Latvijas īpašā finanšu iekārta ar savu nacionālbanku nozīmē arī savu naudas sistēmu, vai iekšējā nodokļu sistēma nozīmē pilnīgu norobežošanu no finanšu atskaitījumiem federatīvās valsts centrālajai varai. Tāpat arī nacionāldemokrātu programmas otrā punkta formulējums – “Latvija ir autonoma valsts Krievijas federatīvā republikā” – bez plašākiem paskaidrojumiem neļāva saprast, cik tālu ir jāsaprot šis autonomās valsts statuss. Salīdzinājumam, piemēram, republikāņu partijas programmas ievaddaļā tika lietots apzīmējums “Latvijas brīvvalsts”, kas bez tālākiem paskaidrojumiem skanēja vēl radikālāk. Nav pamata pārvērtēt arī nacionāldemokrātu uzskatu reālo nozīmi. No praktiskā aspekta Maskavas latviešu radikālajām deklarācijām Latvijas apstākļos nebija lielas nozīmes, bet, ja tās tiktu uzņemtas burtiski, tad drīzāk tām varēja būt negatīvas sekas: nacionāldemokrātu nevēriību pret Latvijas attiecībām federācijas ietvaros Krievijas centrālā vara varēja tulkot kā demonstratīvu izaicinājumu, kas 1917. gada konkrētajos vācu okupētās Kurzemes apstākļos nozīmēja bezatbildīgu populismu. Turklāt pat teorētiski nav saprotams, kā, novēršoties no Krievijas, nacionāldemokrāti paredzēja atbrīvot vācu ieņemto Latvijas daļu.

¹⁴ Vēlēšanu cīņas biedri. *Līdums*, 03.08.1917.

¹⁵ Uz kādiem pamatiem atbalstas Latvijas Apvienotās Demokrātijas liste Nr. 6. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917.; Latviešu Radikālā Darba Grupa. Vēlēšanu priekšvakarā. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917.; Latvju Republikaņu Partija. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917..

¹⁶ Partiju priekšvēlēšanu deklarācijas sk.: Latvijas Apvienotās Demokrātijas Vēlēšanu Komitejas. *Baltijas Vēstnesis*, 19.08.1917.; Rīgas latvieši Vidzemes guberņas Zemes Padomes vēlēšanās. *Baltijas Vēstnesis*, 19.08.1917.

¹⁷ Līgotņu Jēkabs (1925). *Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.): Pēc protokoliem, organizāciju dokumentiem, aktiem, vēstulēm, ziņojumiem, atmiņu uzzīmējumiem un citiem avotiem*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 110.–111. lpp.

¹⁸ 1919. gada septembrī presē tika publiskots Iekšlietu ministrijas lēmums neatļaut partijas darbību (Latviešu Tautas partijai. *Jaunākās Ziņas*, 19.09.1919.), un 1920. gadā tā netika pielaista ne pašvaldību, ne Satversmes sapulces vēlēšanās.

¹⁹ Partiju savienošanās. *Jaunākās Ziņas*, 09.08.1919.

²⁰ *Latvijas Tautas padome* [stenogrammas]. I puse (1920). Rīga: Satversmes sapulce, 166. lpp.

²¹ Turpat, 349. lpp.

²² Latvijas Radikāldemokrātiskās partijas CK protokolu grāmata, 23.09.1919. *Latvijas Nacionālais Arhīvs-Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 3710-1-1, 14. lp.

²³ Latvijas Darba Partijas Centrālā Komiteja. Latvijas Darba partija. *Jaunākās Ziņas*, 06.02.1920.

²⁴ Par Satversmes sapulces kandidātu vēlēšanu sarakstiem vairāk sk.: Satversmes Sapulces kandidāti. *Baltijas Vēstnesis*, 23., 24., 25.03.1920.

- ²⁵ Rīgas vēlēšanu apgabals. *Baltijas Vēstnesis*, 18.03.1920.
- ²⁶ Sievietes! Balsojiet par Siev. Sav. listi Nr. 12. *Jaunākās Ziņas*, 12.04.1920.
- ²⁷ [Kristīgo Zemnieku Savienība] (1922). *Kristīgu Zemnieku Sawinības dorba porskots: 1920–1922 g. B.v., 2.–3. lpp.*
- ²⁸ Par partiju salīdzinājumu pirms Satversmes sapulces vēlēšanām sk.: Stipri izcilus. *Jaunākās Ziņas*, 09.04.1920.
- ²⁹ Strādnieki (-ces), darba zemniecība un darba inteliģence. *Jaunākās Ziņas*, 09.04.1920.
- ³⁰ Pirmais Latvijas Bezzemnieku kongress nolēma. *Latvijas Bezzemnieks*, 10.03.1920.
- ³¹ Šie bezzemnieku priekšstāvji Satversmes Sapulcē prasīs priekš zemes gribētājiem. *Latvijas Bezzemnieks*, 10.04.1920.
- ³² Satversmes Sapulce var būt. *Jaunākās Ziņas*, 15.04.1920.
- ³³ Jānis Akuraters. Demokratiskais centrs. *Jaunākās Ziņas*, 23.04.1920.
- ³⁴ [Latviešu Zemnieku savienība] (1920). *Politiskās partijas un viņu programmas*. Rīga, 3.–8. lpp.
- ³⁵ Lai sāktu no jauna. *Jaunākās Ziņas*, 15.04.1920.
- ³⁶ Kristīgā Nac. Partija. *Jaunākās Ziņas*, 29.03.1920.

IDEOLOGY OF LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES AND ITS DEVELOPMENT (1917–1920). PARTIES' SPECTRUM

Uldis Krēsliņš

Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.
Research theme: "Latvian non-socialist parties 1917–1934".
E-mail: ul.kreslins@sveiks.lv

The given paper analyses ideology of Latvian non-socialist parties and its development from the time of their foundation in 1917 till 1 May 1920, when the Constitutional Assembly, the first elected political representative state institution, began to function. The aim of the article is to clarify the ideological principles of non-socialist parties which were used as landmarks to define their own identity and at the same time as criteria, according to which parties positioned themselves in their mutual relations in creating a certain parties' spectrum. Both the Latvian non-socialist parties' declarations and press reviews of that time show that those parties chose their social programme and their viewpoints on the representation of social groups interests as a decisive criterion for the party's positioning.

Keywords: non-socialist parties, ideology, parties' spectrum.

Summary

Theoretical approaches of political parties is an important aspect of their existence and the activities. Party ideology was the key feature of Latvian non-socialist parties and at the same time the criterion which, on the one hand, placed each party in a certain position and determined its situation in comparison with other parties position, on the other hand, set the limits of the fundamental values within which the various non-socialist parties kept their views united, and generally formulated and formed the system of their political views, which can be described as “*non-socialist parties’ ideology*” (*pilsoniskā ideoloģija*). In writing the following article the author aimed to continue research work on the themes of Latvian non-socialist parties’ role in Latvian social and political life, to clarify the ideological principles by which the parties positioned themselves in relation to other non-socialist parties, and, basing on that, to formulate the political spectrum of the parties, and track its development from the parties’ establishment till the Constitutional Assembly began to function on 1 May 1920. This aim was not set in previous historical research works.

The main attention here has been paid not to a detailed analysis of each party’s viewpoint but to a comparison between them, basing on the party application for establishment in 1917 and on parties pre-election declarations made in August 1917 and April 1920. The structure of this article is divided into three conditioned phases according to the role of ideology in the party aspirations.

THEORETICAL APPROACHES OF LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES IN MARCH – MAY 1917

Ideology during the original phase of Latvian non-socialist parties’ activities was of particular importance. During this time, also, most important viewpoints and general programmatic declarations have been published.

In the first declarations three major issues stood out: firstly, the framework of the future status of Latvia, her rights and powers in a new democratic Russia; secondly, the framework of Latvian policy in agrarian question which was of especial importance; and thirdly, guidelines which defined personal freedom and social rights. According to party positions on these issues, they also positioned themselves in relationships with other parties.

Judging from the press and party reviewers’ consentient opinion, the left-wing of Latvian non-socialist parties, i.e. closest to the Social Democrats, was made up by Latvian Radical-Democratic Party (*Latviešu Radikāldemokrātiskā partija*), comprising intelligence, small manufacturers and homeowners. Next came Latvian National-Democratic Party (*Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija*), which united nationalistic intellectuals; its programme was characterised by more moderate social

requirements. Even more to the right stood Latvian Farmers' Union (*Latviešu Zemnieku savienība*), and Latvian Democratic Party (*Latviešu Demokrātiskā partija*), which in general was Riga city party and the press described them as representatives of small manufacturers' interests. More radical was Latvian Republican Party (*Latvju Republikāņu partija*), whose position was characterized by its orientation towards the urban propertied and therefore by definition non-revolutionary classes. Finally, the extreme right-wing was made up by Latvian National Party (*Latviešu Tautas partija*), the only Latvian non-socialist party which did not suggest to lay claim to Latvian autonomy.

Actually a decisive criterion in the party spectrum layout was the social programme and, maybe even more, social composition of each party and its social group representation. In the given situation, that choice, i.e. adoption of direct social aspect as a priority criterion, was another proof of leftism prevailing in the post-revolutionary atmosphere, moreover, leftism of political theory conceptions and judgments. Perhaps, the given parties' spectrum was relative, i.e. determined by the criterion of parties' social programmes; if some other aspect had been chosen as the main criterion, parties' spectrum would have been different. From the aspect of national policy claims, for example, Latvian National-Democratic Party would have been positioned as most radical; however, according to the consentient opinion of the press in 1917, it was Latvian Radical Democratic Party.

LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' THEORETICAL FRAMEWORK AFTER AUGUST 1917. LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' PLATFORM AT THE TIME OF THE PEOPLE'S COUNCIL

Immediately after leaving Riga on 21 August 1917, the possibilities of Latvian non-socialist parties to declare their opinions became more limited. More extensive parties' declarations were made at Latvian State Proclamation Act on 18 November 1918, including a new viewpoint on the framework of party policy – the politics' attitude towards national minorities in Latvia. At the time when political, economic and social issues had come to the forefront, the ideological aspect lost its importance in non-socialist parties' activities, giving place to practical and specific interests. One of the most important conditions which characterized the opinions of different parties became consolidation of the parties which moved the ideological centre of gravity of non-socialist parties to the left-centrist position forsaken at the right-centrist position by Latvian Farmers' Union.

LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' ELECTION PROGRAMMES IN THE CONSTITUTIONAL ASSEMBLY ELECTIONS. REARRANGEMENT OF PARTIES' SPECTRUM.

The role of parties' ideological framework increased at the beginning of 1920, with the approachment of election to the Constitutional Assembly. During this time, former soldiers and WWI refugees brought a

new vision to Latvian non-socialist parties' opinions. The views of former soldiers and refugees were characterized by strongly expressed anticommunism and national ideals. They founded new political organizations, at the beginning positioned as right-wing parties. In addition to the economic progress there appeared an increased multiplicity of social interests, which called for their political representation and took shape in a distinctive local (Latgallian parties) and social (Latvian Women's Union; *Latviešu sieviešu savienība*) parties establishment.

CONCLUSIONS

The development of ideological viewpoints expressed by Latvian non-socialist parties can be described as a heterogeneous process. These parties had been formed at the time of revolutionary enthusiasm, therefore in their programmes of 1917 radical social requirements were included, while the claim for Latvia's political future did not go beyond autonomy. Only a year later, the seemingly unattainable ideal of an independent State took shape, and this event instantly crossed out the political section of party programmes. During the People's Council period parties, having collided with reality, were forced to seek compromises and to strike a balance between the theoretical viewpoint of declarations and practical considerations of State needs and opportunities. However, with the 1919's victories in the front the majority of Latvian non-socialist parties returned to the centre-left positions, leaving in the centre-right position the Latvian Farmers' Union.

Latvian non-socialist right-wing parties started to appear at the beginning of the 1920s, and by this process a full-bodied spectrum of Latvian non-socialist parties was formed.

Iesniegts 17.10.2011.